

**Universitat de les
Illes Balears**

Universitat de les Illes Balears

Memòria del Treball de Fi de Grau

Éssers fantàstics a les Illes Balears: descripció i catalogació

Maria Caldentey Salvà

Llengua i Literatura Catalanes

Any acadèmic 2018-2019

DNI de l'alumne:41583190H

Treball tutelat per Caterina Valriu i Llinàs
Departament de Filologia Catalana

S'autoritza la Universitat a incloure aquest treball en el Repositori Institucional per a la seva consulta en accés obert i difusió en línia, amb finalitats exclusivament acadèmiques i d'investigació

Autor		T u t o r
Sí	No	Sí
x		x

Paraules clau del treball:

Éssers fantàstics, literatura oral, rondalles, llegendes, illes Balears.

ÍNDIX

1. Introducció	3
2. Éssers fantàstics. Descripcions:	
2.1 Àguila	7
2.2 Ànima en pena	9
2.3 Balena	11
2.4 Barruguet	13
2.5 Bou	15
2.6 Bruixa	17
2.7 Cavall	19
2.8 Dimoni	21
2.9 Dimoni Boiet	23
2.10 Dones d'aigua	25
2.11 Drac	27
2.12 Fada	29
2.13 Fameliar	31
2.14 Follet	33
2.15 Gall	35
2.16 Gegant	37
2.17 Homenet de colzada	40
2.18 Negrets	42
2.19 Ós	44
2.20 Serp	46
2.21 Sirena	48
2.22 Unicorn	50
3. Conclusions	52
4. Bibliografia	56
5. Annexos	59

1. Introducció

El món de la fantasia és un món on habiten éssers amb poders o qualitats sobrenaturals, des de fades, bruixes, ànimes en pena o dimonis, fins a personatges diminuts com els follets, els fameliars, etc., o, per contra, personatges d'una grandària enorme, com són els gegants. Aquests personatges es poden trobar en moltes cultures diferents, tot i que en cada cultura poden prendre fesomies peculiars i mostren trets específics i singulars.

L'oralitat ha estat, des de temps molt llunyans, el principal vehicle de comunicació entre humans. Gràcies a l'oralitat, avui dia ens han arribat moltes llegendes i rondalles sobre aquests éssers fantàstics. Les Illes Balears estan plenes de fets sorprenents; llegendes i històries sobre éssers sobrenaturals que ens han arribat amb el pas del temps. Aquest fet es produeix perquè les Illes Balears es troben en una posició geogràfica, que podríem considerar, privilegiada, ja que es troba en una cruïlla entre orient i occident. No es tracta només d'un lloc de pas, sinó que el fet que es trobi entre Orient i Occident ajuda al fet que sigui un lloc on si han establert cultures diverses: grecs, fenicis, bizantins, etc.

Abans de res, però, caldria concretar alguns conceptes importants; El llegendari és una part fonamental de la tradició oral en totes les cultures del món. Les llegendes són fonamentals en la creació d'un imaginari col·lectiu i, sobretot, per a la supervivència de les cultures. Georges Jean deia que el poble que no tenia llegendes estava condemnat a morir de fred (Jean, 1981).

Una llegenda és una narració d'autor desconegut i de transmissió oral, transmesa de generació en generació. El seu caràcter és versemblant; de manera que aquest relat és contat com si hagués succeït de manera real (tot i que, sovint, tant l'emissor com el receptor són conscients que no és així). El caràcter de veridicitat de les llegendes s'aconsegueix a partir de les marques textuais; de les quals, les més usuals, són la concreció del protagonista, de l'espai i, de vegades, del temps. A part d'aquestes marques, se n'hi presenten algunes altres; com les formes inicials i finals que, a diferència de les rondalles rarament s'hi troben. Segons Carme Oriol i seguint el sistema de gèneres proposats per Heda Jason, «la llegenda és un relat que se situa en el mode fabulós (submode numinós), ja que narra fets extraordinaris que s'insereixen

en el sistema de creences de la comunitat que els explica. La llegenda és susceptible de ser presa com a certa, és a dir, té aparença de realitat i, per tant, és creïble.» (Oriol, 2002:69)

Una rondalla és una narració anònima, escrita en prosa i transmesa oralment. Són narracions breus que narren fets imaginaris. A diferència de la llegenda, la rondalla té una estructura fixa; una situació inicial – on es presenta el personatge principal de la narració –, el conflicte – el qual el personatge principal haurà de resoldre –, l'acció – on normalment apareixen éssers com els gegants, les serps, etc., que posaran entrebancs en el conflicte –, la resolució – en la qual normalment apareixen altres personatges o éssers (fades, bruixes, animal, etc.) que ajudaran al protagonista a la resolució del problema – i, finalment, el desenllaç final. (Valriu, 2010:165)

Hi ha molts tipus diferents de rondalles, però pel que fa a aquest treball, les rondalles que més ens interessin són les meravelloses on podem trobar éssers com les fades, els follets, els gegants, les bèsties fabuloses, els dimonis, les ànimes en pena, entre d'altres. Les llegendes del món de la història humana, en les que apareixen bruixes o bruixots, o figures històriques com Jaume I o el Comte Mal i les llegendes de caràcter demònic. I, finalment, les rondalles d'animals, que, com assenyala R. Violant a la seva obra *La rondalla i la llegenda* (1990), bàsicament hi podem trobar els animals següents: l'ós, la serp, la gallina i el gall, el cavall, el bou, entre d'altres. (Violant, 1990:45)

Són molts els éssers fantàstics que apareixen a la nostra mitologia. Aquest treball és un recull d'alguns éssers que trobam a la literatura oral de les Illes Balears i Pitiüses. Joan Casanova i Joan Creus a l'article *Els petits éssers fantàstics: inventari i recerca sobre l'origen de llegendari*, fan una classificació dels éssers sobrenaturals que es poden trobar en les llegendes i rondalles, tenint en compte els seus trets morfològics i llur comportament. Seguint la classificació de Casanova i Creus tindriem quatre grups d'éssers: Éssers de caràcter diabòlic, on trobem els dimonis boiets (Mallorca) i fameliars (Eivissa i Formentera), entre d'altres. Éssers de caràcter domèstic amb trets antropomòrfics, que serien el barruguet (Eivissa i Formentera), homo de colzada (Mallorca) i negret (Mallorca), entre d'altres. Éssers de morfologia indefinida, que a les illes Balears no en trobem cap, com els gambosins, bufarrut, etc. I, finalment, éssers que només són esmentats en les rondalles de Joan Amades i que a les illes Balears tampoc no en tenim constància, com el molet, la maruga, els simonets, etc. (Casanova i Creus, 1998:141)

L'àmbit de les creences sobre els éssers fantàstics ha estat un tema força recurrent entre molts de folkloristes catalans. Són moltes les criatures fantàstiques que han poblat la nostra terra des de fa molts anys; gegants de la grandària d'una muntanya, rèptils amb ales de foc, híbrids amb mig cos humà i mig cos de peix, etc.

Les illes Balears, com he dit abans, són un territori molt ric pel que fa a aquestes espècies sobrenaturals, on hi trobem una gran quantitat de llegendes i històries fantàstiques. Per aquest motiu, vaig considerar interessant i necessari recopilar els éssers que formen part de les nostres illes, aquests éssers que, desgraciadament, molta gent desconeix. Aquest treball, per tant, és un petit recull dels éssers fantàstics que són presents a la nostra àrea de la cultura mediterrània.

És cert que molts de folkloristes s'han interessat pel món fantàstic i per les criatures que habiten a les Illes Balears. Però, desgraciadament, la majoria dels habitants de les nostres illes no coneixen aquest 'segon' món tan increïble, que és una mena de món paral·lel. Aquest fet ens condueix directament al concepte d'*exofolklorisme* que, segons Carme Oriol, es produeix quan «l'interès es dirigeix cap a productes de cultures alienes, o d'altres territoris més o menys connectats amb la cultura pròpia» (Oriol, 2002:37). Els habitants de les illes Balears – generalitzant un poc, pot ser –, tenen més interès per les festes d'altres cultures o països, que per les pròpies del nostre territori. Seria el cas, per exemple, de *Halloween*, que és una festa pròpia de la cultura anglosaxona, però que avui dia a Espanya, en general, ja l'hem adquirida com a nostra.

Aquest fet és el que em va impulsar a dur a terme aquest treball, perquè considero que és molt important deixar de banda les festes externes i donar més importància a les celebracions pròpies de la nostra cultura.

Aquest treball té com a objectiu principal, per tant, elaborar una petita recopilació dels éssers fantàstics típics o prototípics de les Illes Balears. És important saber diferenciar aquells éssers illencs d'aquells que ens han estat implantats per influència d'altres països com, per exemple, aquells relacionats amb la festa de *Halloween* – ja esmentada abans –, que serien tots aquells lligats a la cultura americana.

Les criatures fantàstiques analitzades en aquest treball estan ordenades alfabèticament. D'aquesta manera, presentaré els éssers fantàstics dins del context illenc, amb una breu

explicació de cada un d'ells: característiques principals, etimologia, hàbitat, etc. Seguidament, inclouré una representació d'aquell ésser analitzat, juntament amb un breu esquema de les característiques més importants i de les referències a rondalles o llegendes a les quals els podem localitzar.

Per elaborar aquest treball, m'he centrat sobretot, en els reculls de *l'Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi d'es Racó* d'Antoni M. Alcover, *Llegendes de les Balears* i *Rondaies de Menorca* d'Andreu Ferrer i Ginart, *Rondaies de Mallorca* de l'Arxiduc Lluís Salvador i *Historia de Ibiza* d'Isidor Macabich.

2. Éssers fantàstics

ÀGUILA

El mot *àguila* prové del llatí «aquila» per via mig culta. És considerada la senyora de totes les aus. A més, és la protagonista de moltes creences i narracions que la situen en l'àmbit del bestiar fantàstic. Té una visió prodigiosa i és l'únic animal que pot mirar directament al sol. L'àguila és símbol de poder – material o espiritual – en diverses cultures.

La figura de l'àguila remet al cristianisme (s. XV), on tenia una gran importància, ja que estava vinculada a la figura de sant Joan Evangelista. L'àguila té una simbologia molt complexa, sovint es relaciona amb l'ascensió espiritual, la màgia i, sobretot, l'esperit volador. Perquè, com diu Teresa González, «a través de les característiques reals del comportament de l'àliga podem descobrir-ne la simbologia: la muda pot al·ludir a una renovació i, per tant, és símbol de la regeneració pel Baptisme (Salm 103,5); la membrana nictitant, que li cobreix els ulls, li permet volar cap al sol sense parpellejar, de la mateixa manera que Crist ressuscitat; és per això que l'àliga simbolitza l'Ascensió.» (González, 2011)

A les rondalles, l'àguila sovint apareix com un ocell poderós, protector i, en algunes ocasions, portador dels herois de la rondalla a algun lloc on han de trobar un objecte màgic. Aquesta funció de portador la podem veure a la rondalla meravellosa «El castell d'Iràs i no Tornaràs» de l'aplec d'Alcover, on l'àguila ajuda en Bernadet a trobar una jaia que el conduirà fins al seu objectiu, el castell.

« -¿Veus aquelles casetes? Diu s'àliga. Idò allà has d'anar. Hi trobaràs una jaia de cinc-cents anys. Per amor de Déu, fê lo que et dirà, i trobaràs es castell que cerques. Tots es que hi són venguts, i no l'han creguda, no los han vists pus». (Alcover, 1990,VII:56)

Avui dia, la figura de l'àguila encara té una importància molt gran, sobretot a Pollença on tenen el famós *Ball de les àguiles*, que és representa a la processó del Corpus.

Imatge extreta de la pàgina SEO Birdlife.

<https://www.seo.org/ave/aguila-real/>

ETIMOLOGIA	Del llatí « aquila»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Gran au amb un fort i ganxut bec, i unes ales llargues que li permeten volar a gran altura.
ROL	Ocell poderós, protector i auxiliar
HÀBITAT	Viuen en zones altes i boscos.
RELACIONS	Relacions positives amb l'heroi
ATRIBUTS	Força, majestat.
LOCALITZACIÓ	Mallorca

Referències:

- “Es castell d'Iràs i no Tornaràs” (p.49-91) Tom VII *Aplec de Rondaies de Jordi d'es Racó*.

ÀNIMES EN PENA

Segons la tradició, les ànimes en pena són éssers que, a causa d'un assumpte pendent no resolt, no han transpassat la dimensió on descansen els difunts. Fins que no aconseguixin resoldre aquest tema estaran atrapats dins el món dels vius.

En algunes llegendes, però, veim com el fet de ser una ànima en pena no té a res a veure amb algun problema pendent, sinó que algunes persones han estat condemnades a ser una ànima en pena per algun pecat que han comès; un assassinat, robatori, etc.

Són moltes les llegendes que es coneixen sobre aquests fantasmes, però la més divulgada seria la del Comte Mal.

El Comte Mal és una adaptació mallorquina de la figura del Comte Arnau de Catalunya. La llegenda conta com el Comte Mal va ser condemnat a ser una ànima en pena, que havia d'anar cavalcant sobre un cavall negre, a causa de diverses malifetes que va cometre com, per exemple, tenir una relació amorosa amb una monja i, per tant, cometre sacrilegi.

«Després de mort el comte Mal, molts de vespres, mentres la seva viuda vetlava, li sortia l'ànima condemnada del comte, tota ablamada de foc, i, al ser les dotze de la nit en punt, se n'havia d'anar.»

(Ferrer, 2009:56)

Imatge extreta de *Llegendes de Mallorca, llegendes de la Mediterrània*.
https://uom.uib.cat/digitalAssets/263/263871_5.pdf

ETIMOLOGIA	Ànima del llatí «anīma»
DESCRIPCIÓ	Ésser envoltat de flames
FÍSICA	
ROL	Agressiva
HÀBITAT	Fosca, lloc solitari
RELACIONS	Relació negativa amb els humans
ATRIBUTS	Pot volar amb el cavall, pot travessar parets, etc.
LOCALITZACIÓ	Zones misteriores, subterrànies

Referències:

- “Aparicions del Comte Mal” (pàg 55-57). *Llegendes de les Balears*. Andreu Ferrer i Ginart.

BALENA

La paraula *balena* prové del llatí «balaena». Es considerava que la balena era l'animal més gran que vivia a la mar. L'aparença de la balena és la mateixa que coneixem avui dia, ésser marí enorme, que pot arribar a fer entre uns 15 o 17 metres de longitud. A l'Edat Mitjana l'aparició de balenes era un signe de mal averany.

Relacionat amb les balenes també apareixen altres tipus d'animals marins com el cefalòpodes (pops gegantins amb llargs i gruixuts tentacles). La creença diu que les balenes atacaven els vaixells i ofegaven i devoraven els seus tripulants. Tot i que no només devoraven els tripulants dels vaixells sinó que també podien devorar qualsevol persona que caigués al mar. És el cas de la rondalla *La mare baleneta*, on el rei decideix acudir a un patró perquè aquest vagi a cercar la seva futura dona a Son Servera. La dida i la seva filla decideixen tirar la futura dona del rei, na Catalineta, al mar i que sigui na Marió qui es casi amb el rei. Però en el moment en què Catalineta cau dins la mar, apareix una balena i se l'engoleix.

«Què me'n direu? Ella encara no era arribada a s'aigo, com hi va haver una balena qui va treure es cap i l'engospà a l'aire com un ca un tros de pa que li tiren, i ja no la veren pus, a sa mesquina de Na Catalineta» (Alcover, 1996,VIII:88)

Imatge extreta del diari digital Ara. https://play.ara.cat/propostes/esperit-balena-que-tornar-Prat_0_2130386959.html

ETIMOLOGIA	Del llatí «balaena»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Mamífer enorme. Pot arribar a fer entre uns 15 o 17 metres de longitud.
ROL	Agressor o protector
HÀBITAT	El mar
RELACIONS	Relació positiva amb el humans a la rondalla <i>La mare baleneta</i> .
ATRIBUTS	Pot parlar com els humans. En ocasions pot ser considerat signe de mal avarany
LOCALITZACIÓ	Mallorca

Referències:

- “El fii del pescador (p.58-84)” Tom II *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “La mare Baleneta” (pàg.79-113) Tom VIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

BARRUGUET

Segons el diccionari d'Alcover-Moll, la paraula *barruguet* prové de *barrufet*, per contaminació de la paraula *berruga*. Diu la tradició que els barruguetes sempre han existit encara que no els hàgim vist. Els barruguetes, segons la seva definició eren tan petits que no feien ni dos pams, és a dir, no eren més alts que 40 cm, eren lletjos, molt forçuts, tenien una barba molt llarga i serrell de cabells drets. Es dedicaven principalment a divertir-se, tot i que la seva diversió era molestar a la gent; posaven sal o cendra al menjar, amagaven alguns objectes perquè les famílies no els poguessin trobar o, fins i tot, feien pessigolles als nens per fer-los plorar. Són éssers, per tant, que es dedicaven, sobretot, a fer petites malifetes.

Els barruguetes solien viure dins els pous o cisternes de les cases. Quan l'amo anava a treure aigua del pou, el barruguet es divertia estirant-li la galleda perquè l'amo no pogués treure l'aigua o, directament, li desnuava les cordes que aguantaven el poal i les llançava a l'interior del pou. L'única manera de tenir-los contents o entretinguts era posant-los una llesqueta de pa amb formatge.

« Una vegada, a sa vénda d'es Vedrà d'es Marins (que avui és de Sant Josep) hi havia un pou que, segons diuen, hi habitava un barruguet molt entremaliat que no tenia sossego i era sa causa de molts de desaforos.. De vegades es penjava a sa corda i ses dones no podien salpar el poal quan anaven a treure aigua. D'altres, ses mules no volien beure dins sa pica perquè es barruguet els feia quècos de dins s'aigua i els feia por. I d'altres, es penjava a qualsevol cosa que un es volgués carregar damunt s'espatala o a s'esquena, tant si era un cistelló de figues, una garba o un feixet de llenya, i no hi havia qui ho fes moure ni ho pogués portar ni aixecar d'en terra. Era més empipo que sa picor.» (Castelló, 1993:18)

Imatge extreta de *Els nostres personatges mitològics*.

<http://www.eivissa.es/portal/images/stories/pdf/personatgesmitologics.pdf>

ETIMOLOGIA	Prové de <i>barrufet</i> , per contaminació de la paraula <i>berruga</i> . (Segons Alcover-Moll)
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Molt petits, no feïen més de 40cm d'altura. Són lletjos, molt forçuts, amb una barba molt llarga i serrell de cabells drets.
ROL	Es dediquen, principalment, a fer malifetes.
HÀBITAT	Viuen dins els pous o les cisternes de les cases.
RELACIONS	Relació amb els humans. Solen fer petites entremeliadures.
ATRIBUTS	Molt forçuts.
LOCALITZACIÓ	Eivissa

Referències:

- “Es xorrac” (p.7-11) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1) 993)
- “Es barruguet” (p.12-17) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Sa geneta i es barruguet” (p.18-22) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Un que no hi volia creure” (p.23-27) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es de ca na Pujola” (p.28-29) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es d'es cocons” (p.30-31) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es de corona” (p.32-33) *Barruguets, Fameliars i Follet* . J. Castelló (1993)
- “Es dos barruguets” (p.34-38) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es de vila” (p.39-40) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es de ca na Serània” (p.41-42) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Roda, roda, barruget” (p.43-45) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es d'es capellà” (p.46-47) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es d'es soldats” (p.48-49) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)

BOU

La paraula *bou* prové del llatí «*bōs, bōvis* », i simbolitza el sacrifici, la castedat, la temperança, etc. La figura del bou és presentada igual que en la seva forma zoomòrfica. Algunes característiques dels bous a les rondalles són, per exemple, que poden parlar com els humans i en algunes rondalles poden apareixen flamejant.

«Tot amb un s'entrega, corrents de quatres, es bou de foc, que havia sentit es talabastaix. Amollava uns bramuls que gelaven sa sang dins ses venes. Era un bovat com un elefant, amb un recoll com un cossi, amb unes banyes que duien tres braces d'orde. Treia foc p'es queixals, foc p'ets uis, foc per tot el cos.» (Alcover, 1993, III: 45)

«Altra vegada hagué de tornar a Artà i, al ser en el coll de Son Catiu, tornà a aparèixer-li el mateix bou flamejant, que tot d'una li parlà diguent-li: - Mira, jo era un encantament. Si tu no haguessis dit a ningú a on havies trobades les monedes, un dia jo hauria esclatat en or i tu hauries estada rica per a sempre, però diguent-ho m'has redoblat s'encantament» (Ferrer, 2009:214)

La figura del bou també ha estat protagonista a algunes celebracions de l'illa de Mallorca com, per exemple la festa de “lo Much de Reig” de Sineu. En el volum XXIV de l'*Aplec de Rondalles Mallorquines* de Jordi d'es Racó, hi ha la llegenda “Es puig de Reig”. I és a partir d'aquesta rondalla d'Alcover que va néixer aquesta festa. (*Díngola*, agost de 2012)

«Entre Sineu i Sant Joan s'alça es puig de Reig en forma de pa de sucre. La gent diu que dedins hi ha un tresor, i que, per treure'l, han de donar tres voltes an es puig amb un glop d'oli verjo dins sa boca en punt de mitja nit. Si n'hi hagués cap que acabàs de donar sa tercera volta, tot d'una li sortiria un bou amb una candela encesa damunt cada banya, i tot corrents s'enfonyaria dins una cova, i per endins i per endins. Pitjant-li darrera, es bou no s'aturaria fins a un caramull d'una cosa negra. Es bou hi travelaria, li caurien ses candeles i pegarien foc an allò negre: faria un tro ferest i tornaria un caramull de dobles de vint d'es comú d'un formiguer gros. » (Alcover, 1991, XXIV:32)

Imatge extreta de la Llegenda de la Font del Vedell d'or.
<https://fontsaigua.wordpress.com/2016/11/26/la-llegenda-de-la-font-del-vedell-dor/>

ETIMOLOGIA	Del llatí «bōs, bōvis »
DESCRIPCIÓ FÍSICA	La seva figura és presentada igual que en la seva forma zoomòrfica.
ROL	Guardians, ésser encantant.
HÀBITAT	Coves, boscos
RELACIONS	Relacions positives o negatives amb els humans, segons l'acció del comportament de l'humà.
ATRIBUTS	Poden parlar com els humans i, també, poden apareixer flamejant.
LOCALITZACIÓ	Mallorca

Referències:

- “El bou flamejant” (p.214) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “En Joanet de l'Onso” (p.25-55) Tom III *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Sa por de sa Bufera” (pàg.82) *Rondaies de Mallorca*. Arxiduc Lluís Salvador

BRUIXA

L'etimologia del mot *bruixa* no és totalment segura. Probablement prové del preromà «vroiksa». Segons Soler, el nom de bruixa significaria «la dona pagana que va per les brugueres amb el Diable» (Soler 2014:25).

En la tradició popular les bruixes acostumen a ser presentades com a éssers que simbolitzen el mal. Es creu que aquestes dones, per mitjà d'un pacte amb el dimoni, aconseguiren poders sobrenaturals. Encara que se'ls atribueixi aquest caire sobrenatural i màgic, les bruixes són éssers ben reals i humanes. Es creu que aquestes bruixes poden haver accedit a la bruixeria de manera innata.

Les bruixes solen ser dones d'un poble, amb nom i cognoms, a qui se'ls atribueixen aquests poders màgics – sovint negatius –, que fan que se'ls tingui por i molt de respecte. Realitzen embruixaments, ritus i conjurs, quasi sempre amb intencions malèfiques. Solen ser dones lletges i vestides de negre. Viuen en muntanyes, coves o prop de ruïnes d'algun castell.

En la cultura popular catalana es poden trobar un gran nombre de llegendes on hi apareixen les bruixes. De fet, la figura de les bruixes remunta al segle XVI, quan durant l'Edat Moderna es va dur a terme una persecució de dones acusades de tenir poders sobrenaturals. Aquestes dones, que es considerava que no encaixaven dins l'ordre social del poble, podien ser empresonades, marginades i, fins i tot, executades.

Imatge extreta de la pàgina La Xarxa.
<http://www.laxarxa.com/latarda/noticia/bruixes-a-alfafulla-contraban-por-i-llegendes>

ETIMOLOGIA	Del preromà «vroiksa»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Éssers ben reals i humans. Presentades com a dones velles i lletges.
ROL	Fer embruixaments, ritus o conjurs.
HÀBITAT	Viuen en muntanyes, coves o prop de ruïnes d'alguns castells.
RELACIONS	Es relacionen amb els humans, generalment de manera negativa.
ATRIBUTS	Simbolitzen el mal.
LOCALITZACIÓ	Mallorca, Menorca

Referències:

- “La bona Reina i la mala cunyada” (p.104-126) Tom XII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Sa cusseta negra i es moix negre” (p.136) Tom V *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “En Joan Gol·let d'es puig de Bon any i una bruixa des Pla de Sant Jordi” (p.148-149) Tom V *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Sa cova de na Joana” (p.132) Tom V *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

CAVALL

La paraula *cavall* prové del llatí «caballus». La figura del cavall és presentada igual que en la seva forma zoomòrfica. Aquesta figura ha estat protagonista en algunes rondalles de les Balears, tot i que el cavall no és presentat sempre de la mateixa manera.

Una de les representacions més importants referents al cavall, és la del cavall del Rei En Jaume I. Aquest cavall no era un animal com els altres sinó que tenia una potència enorme i una vista increïble. A més d'això, era un cavall intel·ligent, ja que quan el Rei En Jaume era prop de la mort, comanà als cristians que, quan ell es morís, i els moros tornessin per conquerir Mallorca, havien de fermar el Rei damunt el seu cavall i que, el cavall, ja sabia què fer.

«Desembarquen devora Sa Punta de n'Amer; es cristians se'n temen; fermen es cos del Rei En Jaume damunt es cavall, i li amollen. Aquell animalet ja és partit de quatres, com un llampec, de d'allà cap an es moros, que al punt en colombren.» (Alcover,1994, V: 114).

Són moltes de les llegendes sobre el cavall del Rei En Jaume I, a l'aplec de rondalles d'Alcover en trobam unes quantes; “Sa llenegada des cavall del Rei En Jaume” (VI:106), “Ses potades des cavall del Rei En Jaume” (VI:107), “Sa pica des cavall del Rei En Jaume” (VI:111), entre d'altres.

«Diu la gent que les hi va fer es cavall del Rei En Jaume com perseguia es moros de la muntanya, i des puig de So'n Cos de Marratxí amb un llongo se tirà an *es Coscois* de Santa Maria, i amb un altre an es castell d'Alaró.» (Alcover, 1991,VI:107)

Però hi ha altres llegendes i rondalles en què els cavalls són presentats d'una manera més màgica, amb qualitats sobrenaturals com, per exemple, poder parlar com els humans. És el cas de la rondalla “Na Dent d'Or”. Aquesta rondalla conta que la mare de na Dent d'Or li regalà un cavall a la seva filla i li digué que quan ella morís, la jove no podia fer res sense consultar-ho abans amb el cavall. Aquest cavall no només té la qualitat de parlar com els humans, sinó que ajuda a na Dent d'Or en tot allò que ella necessita.

«Mira, diu es cavallet: es polissó vendrà amb un xinxer de gent i una gran taringa de carrosses. Tu diràs que no estàs avesada a colcar més que damunt mi. Totd'una que t'hi posaràs, jo ja hauré pegat llongo i altre, i de d'allà, tant com en poré treure!» (Alcover, 1991,VI:123)

La figura del cavall pot aparèixer en distints colors; podrem trobar-hi cavalls negres, cavalls blancs, etc., però el més estrany és el cavall de set colors de la rondalla Alcover.

«Encara no ho va haver dit, com *plaf!* s'hi planta davant aquell mateix *cavallet de set colors* que era anat a menjar-li sa farratge es tercer vespre que la gordava..» (Alcover, 1991,VI: 23)

Com a animal anunciador de la desgràcia el trobem a l'*Apocalipsi*, en què el cavall blanc designa l'enemic, el cavall vermell la guerra, el cavall negre la fam i el cavall verd la pesta. (Gonzàlez, 2011)

Imatge extreta de la pàgina de Roberto Garrudo.
<http://www.robertogarrudo.com/blog/el-caballo-andaluz/>

ETIMOLOGIA	De llatí «caballus»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Representat igual que en la seva forma zoomòrfica.
ROL	Auxiliar
HÀBITAT	Comparteix hàbitat amb els humans
RELACIONS	Es relacionen amb els humans
ATRIBUTS	Poden parlar com els humans, intel·ligents, gran força.
LOCALITZACIÓ	Mallorca

Referències:

- “S'animalet verd” (p.33) *Rondaies de Menorca* d'Andreu Ferrer Ginart
- “Na Dent d'or” (p.120-143) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Es cavallet de set colors” (p.5-26) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

DIMONI

La paraula *dimoni* prové del llatí «*daemonium*» que significa geni, divinitat inferior. També es pot trobar com a *diable*, també provinent de llatí «*diabolus*», que significa 'el que desuneix'.

La figura del dimoni està documentada des del segle XII en la cultura popular balear, i el seu origen és religiós. El dimoni va aparèixer a la cultura per la necessitat de l'home d'explicar les circumstàncies negatives que es donaven a l'entorn natural: ventades, terratrèmols, etc.

A les tradicions de molts de pobles europeus, apareixien uns éssers que tenien cura de les forces naturals com, per exemple, fer-se càrrec del creixement de la vegetació, regular la meteorologia, entre d'altres. Aquests éssers, que són considerats forces de la natura, eren assimilats pel cristianisme amb els dimonis, que es veien com a àngels rebels desterrats a l'infern per ser agents del mal.

En la tradició popular balear, el dimoni és vist com un ésser maligne, destructiu i mentider. De fet, representa el poder del mal. En el costumari mallorquí juga un paper força important, ja que apareix a moltíssimes rondalles i tradicions de les Balears.

Sovint és representat com una figura antropomòrfica, però amb banyes i cua i, sobretot, un ésser molt lleig. La seva comesa és temptar els humans per tal de fer-los caure en el pecat. El seu objectiu principal és usurpar ànimes de Déu i endur-se-les a l'infern.

La figura del dimoni ha estat present des de sempre a la tradició popular. Avui dia, és una figura molt present dins diverses celebracions festives de les Balears, com ara les colles dels 'dimonis' en les cercaviles de les festes majors i les danses processionals.

«.. a la fi, a s'enfront de més endins de tot, topen un dimoniarro com una torre de molí de vent, amb unes banyes com espigons d'arada, amb un caparrot com una bóta congrenyada, amb una coa que li donava set voltes per tot es cos, amb una pinyota que li tombava davant sa boca com un sac de nou barcelles» (Alcover, 1996, VIII:76)

Imatge extreta de *Llegendes de Mallorca, llegendes de la Mediterrània*. https://uom.uib.cat/digitalAssets/263/263871_5.pdf

ETIMOLOGIA	Del llatí «daemonium»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Figura antropomòrfica molt lletja, amb banyes i cua.
ROL	Ursupar ànimes de Déu i dur-les a l'infern.
HÀBITAT	L'infern
RELACIONS	Es relacionen amb els humans.
ATRIBUTS	Representa el poder del mal.
LOCALITZACIÓ	Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera.

Referències:

- “¿Val més matinejar que a missa anar?” (p.5-24) Tom III *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “En Pere Catorze” (p.56-78) Tom VIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “S'anellet” (p.59-104) Tom XVIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Na Blancaflor” (p.63-81) Tom XIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

DIMONI BOIET

El terme 'boiet' no prové del llatí, sinó que és un variant de *boget*, diminutiu de *boig*. Aquests éssers, propis de les Illes Balears, formen part de la família dels follets. Comparteixen una etimologia similar, amb el diminutiu de «foll» (sinònim de *boig*).

Els dimonis boiets són dimonis molt difícils de veure però, si algú aconsegueix veure'ls, només veurà una terbolina de fum negre amb banyes i cua que no aturen de moure's en totes direccions.

Hi ha la creença que diu que si el dia de Sant Joan algú aconsegueix agafar una falguera florida, totes les flors es convertiran en dimonis boiets. I si els guardes dins una canya, aquests dimonis faran tot el que vulgui el seu amo. A l'aplec de rondalles d'Alcover podem veure que l'autor, més que parlar de flors, parla de falgueres. És a dir, per aconseguir aquests dimonis boiets cal agafar les llavors que cauen de les falgueres.

«I heu de pensar i creure que es fadrins se plantaven davant ses falgueres, esperant que se badassen ses flors i caiguessen ses llavors per aplegar-les; però, sense témerse'n, quedaven més adormits que una rabassa.» (Alcover, 1991, XXIV:33)

Una característica important d'aquests dimonis boiets és que mai no apareixen sols, mai no trobarem un sol dimoni boiet, sinó que sempre van en grup. Igual que passa amb els fameliars – coneguts així els dimonis boiets a Eivissa i Formentera – o follets – propis de Menorca – aquests es passen el dia demanat «Feina, feina!» i, si no tenen cap feina o cap ocupació a fer a aquell moment, es dediquen a fer entremaliadures. Per això, els amos dels dimonis boiets intenten tenir-los ocupats sempre, demanant-los algunes feines impossibles, a fi que estiguin molt de temps treballant.

« -Ara vos ne daré una, de feina, i ho veurem, si la fareu aviat! [...] - Jau aquest vell: anau-lo a rentar an es torrent de Sant Llorenç fins que sia blanc com la neu. [...] Què me'n direu? Ell encara és s'hora que no hi són tornats, a Son Vives, amb so vell de llana blanc ni negre.» (Alcover, 1995, XXIV: 39)

Imatge extreta de la pàgina Els éssers fantàstics de la nit de Sant Joan.

<http://janonimar.blogspot.com/2012/06/els-essers-fantastics-de-la-nit-de-sant.html>

ETIMOLOGIA	Variant de <i>boget</i> , diminutiu de <i>boig</i> .
DESCRIPCIÓ	Terbolina de fum negre amb banyes i cua
FÍSICA	
ROL	Auxiliar
HÀBITAT	Viuen amb els humans
RELACIONS	Es relacionen amb els humans, a vegades de manera positiva i altres negativa.
ATRIBUTS	Activitat incansable
LOCALITZACIÓ	Mallorca

Referències:

- “Els boiets del Comte Mal” (p.49) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Els boiets de son Martí” (p.219) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Sa font de s'Auzina” (p.220) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Els boiets demanen feina” (p.221) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Els boiets dets Armàrits” (p.222) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Es dimonis boiets de San Martí” (pàg.65-66). *Rondaies de Mallorca*. Arxiduc Lluís Salvador.
- “Els dimonis boiets de Mainou” (pàg.119) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Una madona que enganà el dimoni” (p.43-52) Tom XIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*

DONES D'AIGUA

Les dones d'aigua, o també anomenades encantades, aloges o goges, són presentades amb la figura d'una dona, amb una bellesa torbadora i irresistible. De fet, la bellesa és el seu atribut principal. Són esperits de les aigües dolces, torrents, fonts, etc.

El llegendari popular descriu els amors i casaments entre aquestes dones i homes mortals. La relació entre ells, però, té una advertència important: perquè l'amor no s'acabi el mortal no pot dir-los ni retreure mai la seva naturalesa sobrenatural. Si ho fan, la dona d'aigua desapareixerà per sempre i, amb ella, tota la fortuna i el goig.

«.. però va amb uns pactes: que no m'has de dir *dona d'aigua*. Es primer dia que m'ho digues, no em voràs pus» (Alcover, 1994, V: 82)

Aquest esperit femení de les aigües és present des de fa molts anys en les llegendes de diverses cultures. Consideren les dones d'aigua com a creadores de vida. Com sabem, l'aigua té la capacitat de fertilitzar, per això, relacionem aquestes dones d'aigua amb la creació de vida.

Les dones d'aigua tenen una joventut eterna, tot i que no són immortals, però sí que poden viure més de mil anys conservant sempre la seva bellesa i la seva energia.

Imatge extreta de la pàgina *Mitologica Catalana*.
http://mitologiacatalans.blogspot.com/2016/09/les-dones-daigua-en-la-tradicio-popular_23.html

ETIMOLOGIA	'dones' del llatí «domīna», 'aigua' del llatí «aqua»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Figura d'una dona, amb una bellesa torbadora i irresistible.
ROL	Diversos
HÀBITAT	Habiten en aigües dolces, torrents, fonts, etc.
RELACIONS	Poden tenir relacions sentimentals amb els humans.
ATRIBUTS	Bellesa
LOCALITZACIÓ	Mallorca

Referències:

- “L'amo en Biel Perxanc i la dona d'aigua” (p.79-84) Tom V *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “La dona d'aigua” (pàg.67) *Rondaies de Mallorca*. Arxiduc Lluís Salvador

DRAC

La paraula *drac* prové del llatí «draco». Es tracta d'una bèstia ferotge d'una mida gegantesca. És un ésser mitològic representat amb cos de rèptil; recobert d'escates còrnies com les del cocodril, urpes d'àguila i ales. També té una cua acabada en dard, una mandíbula descomunal i una llengua llarguíssima.

Normalment aquest ésser és de color negre o verd fosc. Es tracta d'un rèptil que té moltes qualitats; pot caminar, pot reptar – com a la llegenda *El drac de na Coca* -, pot nedar i, també, pot volar – com en la llegenda *El drac de Sant Jordi* -. A més d'aquestes qualitats també pot treure foc per la boca. Té com a atribut principal la força. Habita, normalment, en coves, llacs o castells.

«Aquí estic esperant la mort, esperant que vengui un drac de set caps a engolir-me. Es seu amagatai és una cova d'aquest barranc; surt cada setmana, i se menjaria tota sa gent d'aquesta nació, si no li dugessen una fadrina de quinze a vint anys.» (Alcover, 1991, XXI:68)

Sovint podem trobar el mot *cuques* per a referir-se, també, als dracs. Aquest fet és perquè en algunes rondalles, els dracs que surten són tan llargs que semblen cuques.

«Sa Mola és un puig planer de Sóller, que el trobau a man dreita anant an es port. Fa un covitxol a una costat, i d'allà dins conten que altre temps sortia una cuca, tan feresta, que s'empassolava tothom que poria aplegar.» (Alcover, 1995, XXIV: 46)

Imatge extreta de la pàgina *Uep!*

<http://mestelrich2.blogspot.com/2016/10/el-drac-de-na-coca.html>

ETIMOLOGIA	Del llatí «draco»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Representat amb cos de rèptil; recobert d'escates còrnies com les del cocodril, urpes d'àguila i ales.
ROL	Agressor i guardià.
HÀBITAT	Habita en coves, llacs o castells.
RELACIONS	La relació amb els humans és de caràcter violent.
ATRIBUTS	Força
LOCALITZACIÓ	Mallorca

Referències:

- “En Martí Tacó” (p.44-54) Tom I *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Es dos bessons” (p.65-76) Tom XXI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Es gallet, s'anyellet, sa godineta i es drac” (p.125-137) Tom XVII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Es murterar del rei de França” (p.105-116) Tom XXII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “En Joanet de l'Onso” (p.25-55) Tom III *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*

FADA

La fada és un esperit de la naturalesa. El nom de 'fada' prové del llatí «fata», que és una personificació de *destí*. Es creu que la figura de la fada prové d'una unió entre els amants sobrenaturals i les divinitats del destí. Segons Soler, «El nom [de 'fada'] també es troba a l'anomenada «matèria de Bretanya», que correspon al cicle del rei Artús. És ben present en el contes centre i nord-europeus que s'han imposat sobre els nostres rondallaris tradicionals, mantinguts oralment durant molt temps» (Soler, 2017:59)

En el rondallari mallorquí apareix sovint una fórmula que fa referència als encantaments que duïen a terme les fades: *Per la fat-i fat que ma mare m'ha encomenat, que s'edevinguin..* [tal cosa], avegades aquesta fórmula pot aparèixer de distinta manera, com en les rondalles d'Alcover.

«Per fat i fat, que la mia mare m'ha comanat, que lo que ara diré, sia ver i veritat.» (Alcover,1991, XI:77)

Les fades són éssers silvestres, el seu hàbitat és la mateixa natura: arbres, flors, coves però, sobretot, boscos.

Les fades, a les rondalles, solen estar representades en forma de figura humana, dones amb una gran bellesa, vestides, normalment, de blanc i com a atribut principal porten una estrella enmig del front. Així com en els contes infantils es presenten amb una vareta màgica a la mà, en la tradició popular no solen aparèixer amb res a les mans. Cal dir, però, que la vareta màgica que podem veure als contes infantils té una gran importància i una gran relació amb la naturalesa. La relació entre la vareta màgica i la naturalesa ve des de temps molt llunyans.

Diu la tradició que als pobles celtas existia un arbre anomenat *teix*, que va ser considerat un arbre sagrat pels càntabres, ja que significava la vida i la mort, és a dir, l'eternitat. Amb les branques d'aquests arbres es feien bastons “màgics”, amb el qual podien endevinar el futur.

Imatge extreta de *Les llegendes del país*.
<http://www.andorraantiga.com/llegendes-del-pais-del-pirineus.andorra.html>

ETIMOLOGIA	Del llatí «fata»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Figura de dona, molt bella. Normalment representada vestida de blanc.
ROL	Encantaments
HÀBITAT	Natura; flors, camp, boscos, etc.
RELACIONS	Es relacionen amb els humnas
ATRIBUTS	Estrella enmig del front.
LOCALITZACIÓ	Mallorca, Eivissa

Referències:

- “S'aigo ballant i es canariet parlant” (p.87-104) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “S'hereu de sa corona” (p.73-86) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Na Magraneta” (p.80-92) Tom I *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “La fada Morgana” (p.17-24) Tom XI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “La fada Morgana” (p.319) *Historia de Ibiza*

FAMELIAR

La paraula *fameliar* prové del llatí «familiāre». A la majoria d'indrets es pronuncia *familiá* (occ.) o *fameliár* (val.); però a Eivissa i Mallorca es pronuncia [fəməliá]. Els fameliars són éssers molts simpàtics i feiners, és a dir, es dediquen només a fer feina. Per aconseguir un fameliar, el dia de Sant Joan a trenc d'alba, davall el pont de Santa Eulàlia, s'havia de ficar, dins una ampolla negra, una herbeta màgica. Llavors d'aquesta botelleta negra sortia el fameliar. S'anava inflant a poc a poc, amb uns braços molt llargs i prims, i remenava els braços dient: *Feina o menjar, feina o menjar*. Una feina que potser es feia amb un mes o dos, el fameliar la feia en un dia.

Tothom volia tenir un fameliar, però eren molt difícils d'aconseguir, perquè l'herba màgica naixia i desapareixia en un instant. Cal dir, però, que els fameliars al final sempre arribaven a ser un problema per als seus propietaris, ja que era molt difícil desfer-se'n.

Per poder-lo tornar a ficar dins l'ampolla, s'havia d'agafar una branqueta d'olivera beneïda, i li havien de dir una oració a l'orella, i ell mateix s'hi tornava a posar a dins.

«A casa d'aquells dos jaiets, ja molt véis, de per devers cala Llonga, en tenien dos, de fameliars, feia molts d'anys, que mai els havien donat cap maldecap. No els deixaven sortir gaire sovent, això sí, i encara amb molt de seny perquè ningú no se'n temegués. I, de costum, només era s'home que sabia s'oracioneta per tornar-los a dicar dins s'ampolla.» (Castelló, 1993:64)

Els fameliars únicament es poden trobar a les illes d'Eivissa i Formentera. La majoria d'històries que se'ns conten dels fameliars d'Eivissa, s'han transmès de manera oral fins avui dia.

Escultura d'Andreu Moreno.

ETIMOLOGIA	Del llatí «familiāre»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Ésser amb les cames i braços molt llargs i prims.
ROL	Els fameliars només fan feina o mengen.
HÀBITAT	Habiten amb els humans
RELACIONS	Es relacionen amb els humans de forma positiva o negativa
ATRIBUTS	Molt feiners
LOCALITZACIÓ	Eivissa i Formentera

Referències:

- “Sa Casota” (p.53-56) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es fameliar de Balansat” (p.57-60) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es d'es pescador” (p.61-63) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es dos fameliars” (p.64-66) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)

FOLLET

La paraula *follet* és un derivat diminutiu de *fol·l*. Fonèticament té algunes variants; *folet* (occ.) i *fulét* (Mallorca i, sobretot, a Eivissa). El fet que a Eivissa i a alguns pobles mallorquins pronunciïn *fullet* en comptes de *follet*, és pel fet que distingeixen la *o* àtona de la *u*.

El follet és un ésser fantàstic i mitològic català. La tradició popular presenta el follet com un homenet molt petit, amb un caràcter entremaliat i molt juganer. Però també són éssers molt feiners. Durant tota la tradició, els follets han conservat un caire molt familiar i casolà, ja que viuen amb la gent i no acostumen a ser malvats, ni cruels ni venjatius.

Aquesta figura la trobem a moltes tradicions i també a contes tradicionals infantils on se'ls presenten com a petits éssers simpàtics, que acostumen a ajudar – en secret – els humans, no només amb les feines de casa sinó també recompensant les bones accions i castigant les persones deshonestes.

«Això vol dir que era un home, ja garrut, que es deia Pere de Balàfia, que volia tenir follet. Eren poca gent a ca seua, sa feina era molta i li quedava poc temps per anar a divertir-se. I havia sentit a dir que si podia arribar a tenir follet, en poc temps podria anar i venir de ca seua a qualsevol banda i, sobretot, sense que ningú se'n temegués. Lo que ningú li havia sabut o volgut dir és a on, com ni de quina manera el podien aconseguir, aquest follet.» (Castelló, 1993: 77)

Imatge extreta de l'Encicopèdia.cat

ETIMOLOGIA	Derivat del diminutiu de <i>fol</i>
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Ésser molt petit, amb un caràcter entremaliat i molt juganer.
ROL	Ajuden als humans en diverses comeses
HÀBITAT	Habiten a les cases dels humans
RELACIONS	Es relacionen amb els humans
ATRIBUTS	Molt feiners i molt juganers
LOCALITZACIÓ	Mallorca i Eivissa

Referències:

- “Es follet” (p.70-76) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “En Pere de Baràfia” (p.77-79) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es Jai Rieró” (p.80-84) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es bruixot” (p.85-86) . *Barruguets, Fameliars i Follet* J. Castelló (1993)
- “Ses farinetes” (p.87-94) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “S'al·lot de bordo” (p.95-101) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es patró de Xàvega” (p.102-106) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)

GALL

El mot *gall* prové del llatí «gallus». L'atribut més important del gall és que assenyala la primera hora del dia. És presentat com el gall present a la naturalesa. El seu hàbitat és el galliner o el camp conreat. Moltes vegades quan parlam d'un gall a les rondalles és un príncep que s'hi ha transformat. Una característica important del gall que apareixen a les rondalles és que sovint els galls poden parlar, de fet, la llegenda de caràcter mimològic *Lo que diuen els galls en cantar*, explica perquè quan els galls canten diuen «s'hostaler coix». (Alcover, 1995, XXIV: 79)

Segons Teresa Gonzàlez, «Durant l'edat mitjana [el gall] és un símbol cristià molt important que trobem sovint al capdamunt dels campanars, per tal de ser ell el primer de saludar el sol i d'allunyar el dimoni. Aquesta situació, dalt de tot dels temples, evoca la supremacia del món espiritual en la vida humana i representa la vigilància de l'ànima atenta, en una clara referència al cristià que espera l'arribada de Crist.» (Gonzàlez, 2011)

Una altra característica del gall és que, segons en quines rondalles, el gall pot treure foc per la boca – com a la rondalla *El gall de foc* –.

«A Son Bru de Puigpunyent hi ha un sementer que li diuen *es gall de foc*, perquè conten que un temps n'hi solia sortir un, de gall tot flametjant; cantava a s'aua i se tornava amagar». (Alcover, 1997,XXIV:45)

Son Bru és una de les quatre grans propietats que conflueixen la zona de Puigpunyent. En aquesta propietat, tal com ens mostra la NOTIB, actualment s'hi troben les Cases d'en Barrabàs, anomenades també les Cases del gall de foc.

Imatge extreta de la pàgina Amics de pedra i Sang.<http://www.pedraisang.cat/llegendes.html>

ETIMOLOGIA	Del llatí «gallus»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Representat com el gall present a la naturalesa.
ROL	En la rondalla “Lo que diuen es galls en cantar” el rol del gall és delatar un mentider.
HÀBITAT	Galliner o camp conreat
RELACIONS	Es poden relacionar amb els humans.
ATRIBUTS	Assenyala la primera hora del dia i, a més, poden parlar com els humans.
LOCALITZACIÓ	Mallorca

Referències:

- “Es gall de foc de Son Bru” (p.45) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Lo que diuen es galls en cantar” (p.79) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Sa coveta del Gall de foc” (p.213) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer

GEGANT

El mot *gegant* prové del llatí «gigas». Es tracta d'un ésser fantàstic que sobrepassa l'estatura física dels humans. És un ésser enorme, amb una gran força i poder. Normalment són éssers destructors que se serveixen de la seva gran força per fer el mal. A les llegendes normalment són els encarregats de guardar grans tresors amagats o jardins paradisiacs.

«... se presenta un gigantarro com una torre de molí, amb una guitarra passat es cordó pe's coll i en ses mans un pi per arruixador de mosques, però un pinarro que sa soca feia gruixa d'es cos d'un homo i s'alçada d'un campanar» (Alcover,1991,VI:144)

A les rondalles els gegants són presentats sempre de la mateixa manera; éssers enormes, amb un gran cos i amb una gran força. El seu rol és, normalment, guardià d'algun tresor o alguna cova com, per exemple, en la rondalla “L'amor de les tres taronges” el gegant és l'encarregat de guardar l'*amor de les tres taronges*. En altres rondalles el gegant acostuma a provar-se en una prova amb algún humà com, per exemple, en la rondalla “Un geperut i un gegant” allà on el gegant i el geperut primer es provaren a botar, després es provaren a siular i, finalment es provaren a tirar més enfora. En els tres casos el geperut guanyà al gegant. En altres rondalles el gegant conviu amb una noia i la cuida com per exemple, “Una gírgola que dugué coa”.

La figura del gegant s'ha convertit, avui dia, en un element festiu, típic de la cultura popular catalana. Són participants de celebracions i festes ciutadanes. De fet, a molts territoris catalans tenen la seva pròpia 'colla dels gegants'.

L'aparició dels gegants a les festivitats dels pobles l'hem de cercar en les primeres processons de Corpus a Catalunya, una festivitat que va ser creada al segle XIII. L'any 1424 va aparèixer un primer gegant a Barcelona. És el primer gegant documentat al nostre país, i es tracta de “Lo rei David amb lo giguant” (Goliat). A poc a poc aquestes figures van anar agafant força i un sentit totalment festiu i lúdic.

A Mallorca no va aparèixer el primer gegant fins al 1630, concretament al Corpus de Sóller, allà on hi participaren un gegant i una geganta. A partir d'aquest moment es van poder recollir altres presències de gegants a diversos punts de l'illa com, per exemple, el 1653 a Sineu – a les festes de Sant Roc –, el 1734 a Palma – a la festa del Corpus –, entre d'altres.

Però una data important és el 1762, quan va aparèixer el primer gegant del qual en coneixem el nom, es deia *Puput* i era de Sant Llorenç.

Imatge extreta de *Llegendes de Mallorca, llegendes de la Mediterrània*.
https://uom.uib.cat/digitalAssets/263/263871_5.pdf

ETIMOLOGIA	Del llatí «gigas»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Ésser enorme, amb una gran força i poder.
ROL	Encarregats de guardar tresors amagats o jardins paradisiacs.
HÀBITAT	Normament habiten prop d'algun castell o algun jardí que protegeixen
RELACIONS	Es relacionen amb els humans
ATRIBUTS	Força
LOCALITZACIÓ	Mallorca, Eivissa, Menorca

Referències:

- “En Juanet i es gigant” (p.20-33) Tom XVII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Com va esser que es va fer es Puig de Randa” (p.22) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “L'amor de les tres taronges” (p.56-85) Tom III *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Na Tricafaldetes” (p.31-54) Tom XIX *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “En Pere Poca-por” (p.127-148) Tom VII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “S'aigo ballant i es canariet parlant” (p.87-104) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Una gírgola que dugué coa” (p.68-95) Tom XI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Els tres germans i es nou gegants” (p.107-117) Tom I *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Un geperut i un gigant” (p.44-48) Tom IV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “La reina banyuda” (p.25-38) Tom XI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Sa coeta de na Marieta” (p.129) Tom X *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Tres germanes i un gegant” (p.127) Tom XVIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Es gigant de s'Ermita” (p.132-138) Tom XII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Es macolí des gegant” (p.225) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “La sopegada del gegant” (p.226) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “El pedrolí des gegant” (p.227) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Sa rondaia des falistracos” (p.48-50) *Rondaies de Mallorca* Arxiduc Lluís Salvador

HOMENET DE COLZADA

Els homenets són éssers petitíssims i de gran laboriositat. Són una mena de nans dels boscos.

En les rondalles mallorquines els coneixem com «homenets de colzada», juntament amb les «donetes de colzada». Es diuen 'homenets de colzada' perquè el terme *colzada* significa que tenen la mida d'un colze, que és una unitat de mesura.

A diferència dels fameliars, follets o dimonis boiets, els homenets i donetes de colzada només surten quan els criden i, un cop acabada la feina que els han manat, desapareixen fins a nou avís. Cal dir, però, que tenen una característica comú amb els altres éssers diminuts i és que apareixen també en grup, amb altres homenets, és a dir, no apareixen mai sols.

Aquests éssers solen habitar sota la terra i quan els criden surten d'alguna cova o, també de pous.

«Hala homonets i donetes, veniu tots a treballar! I zas! compareixen dos estols d'homonets i donetes de colzada, menudois, remolests, que pareixia que tenien argent viu dins els cos, i venguen bots, xecalines, cucaveles i tombarelles» (Alcover, 1991,VI:38)

Imatge extreta de *Llegendes de Mallorca, llegendes de la Mediterrània*.

https://uom.uib.cat/digitalAssets/263/263871_5.pdf

ETIMOLOGIA	'Home', del llatí «hōmīne» i 'colzada' provinent de <i>colze</i> , del llatí «cūbītu»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Éssers petitíssims i de gran laboriositat.
ROL	Auxiliars
HÀBITAT	Habiten prop dels humans
RELACIONS	Es relacionen amb els humans de manera positiva
ATRIBUTS	Molt feiners
LOCALITZACIÓ	Mallorca i Menorca

Referències:

- “Es castell d'iràs i no tornaràs” (p.49-91) Tom VII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Mestre Nadal de sa placeta del Socós” (p.76-80) Tom XVII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Na Juana i la fada Mariana” (p.37-45) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “S'homonet com un gri” (p.63-67) Tom XIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

NEGRETS

La paraula *negret* és un diminutiu de «negre». No podem trobar gaire informació sobre l'aspecte d'aquest ésser, però el que si sabem és que era un ésser molt polissó; «...los guardava un negret més pòlissa que ses genetes.» (Alcover, 1991, VI: 59).

Aquest ésser té una característica en comú amb els dimonis boiets, té la capacitat de fer tot el que se l'hi mani. Ho veiem a la rondalla *Es negret*, allà on les Madones li encarreguen feines impossibles com, per exemple, omplir una gerra d'aigua de set pous o agafar una llana negra i rentar-la fins que torni blanca i, en aquest cas, és el negret qui aconsegueix fer aquestes feines.

«Li pren es véll de llana negra, amb un llongo se tira an es torrent, i allà renta qui renta aquell véll com un desesperat, que no es dava raó a ses mans. ¿Què me'n direu? Ell dins una exhalació aquell véll de llana negra ja va esser ben blanc ben blanc.» (Alcover, 1991, VI: 64).

A Mallorca trobem una llegenda, molt coneguda; *Es negret de Sa Coma*. Aquesta llegenda ens conta que hi ha un negret que sortia només el dissabte de Pasqua. Com sabem, el matí del dissabte de Pasqua es feia el primer ritu de la vigília pasqual: la benedicció del foc. En la rondalla veiem com el negret cerca qualcú que l'hi dugui una candela encesa en el foc que encenien el dia de l'ofici.

Al final de la llegenda el negret aconseguí el que volia, «esclafir en doblers». Es tornava a amagar dins la cova i era impossible veure'l fins que no arribés el dissabte de Pasqua. La gent del poble volia agafar-li el tresor que guardava, però per poder-li prendre havien de tenir en compte algunes condicions: que fos el dissabte de Pasqua, i agafar-li amb la boca.

«Per pendrer-li es tresó li han de pendre amb sa boca i amb una besada un anell d'or que té a sa boca.» (A.L.Salvador, 1982:159)

Els negrets estan relacionats amb un genis orientals, anomenats “djinnns”.

«Según el Islam, los Djinn son una raza de seres espirituales que tienen libre albedrío como los seres humanos, y al igual que los espíritus en la Tierra los Djinn pueden ser buenos o malos. [...] Los Djinn

tienen la capacidad de tomar muchas formas y cambiar su apariencia a seres humanos, animales o incluso a torbellinos. Según la creencia popular, los Djinn generalmente suelen adaptar la forma de un perro negro o de un gato negro, que eran considerados antiguamente como emisarios del diablo.» (MEP, març del 2015)

Imatge extreta de la rondalla *Es Negret*.
Il·lustració de Moll.

ETIMOLOGIA	Diminutiu de <i>negre</i> , del llatí «nīgru»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	No tenim gaire característiques sobre aquests éssers, però el que si sabem és que són uns éssers molts polissons.
ROL	Auxiliar del seu amo
HÀBITAT	Habiten amb els humans
RELACIONS	Es relacionen amb els humans de manera positiva o negativa segons el que li manden
ATRIBUTS	Molt feiners
LOCALITZACIÓ	Mallorca, Menorca i Eivissa

Referències:

- “Es negret de sa Coma” (p.28) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Sa llampria meravellosa” (p.7-56) Tom VIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Es negret” (p.59-72) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Es negret de Sa Coma” (pàg.77) *Rondaies de Mallorca*. Arxiduc Lluís Salvador

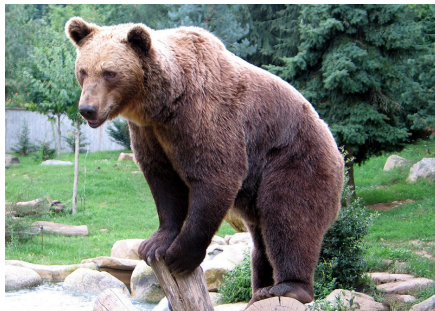
ÓS

La paraula ós prové del llatí «ursus». En català pot tenir altres variants com *onso*. Els óssos són mamífers de l'ordre dels carnívors. Tenen un cos molt pesant i una gran mandíbula i són considerats un dels majors carnívors que viuen a la Terra. La seva mida pot arribar als 2,5 metres i el seu pes a 780kg.

L'ós ha estat considerat un mamífer sagrat al nord d'Europa, on se'l considerava el rei del bosc. Pot sortir representant a molts de mites i llegendes com l'animal més antropomòrfic. Tot i que en les llegendes o rondalles de les Balears no en trobem cap representat. L'única rondalla en la qual surt un ós és la rondalla “En Joanet de l'Onso”, de l'Aplec de Rondalles d'Alcover, però no hi té gaire importància, ja que només se'ns explica que aquest ós raptà a una dona, que la tengué dins una cova durant molt de temps i amb la qual tingué un fill, però a partir del naixement del fill, l'ós perd protagonisme i ja no torna a aparèixer.

On sí apareix representat és a les llegendes de Catalunya que, per ells, és un animal mític. Fins fa un segle molta gent del Pirineu encara consideraven l'ós com un ancestre d'home, una mena de raça de l'home. A Catalunya hi trobem les 'festes de l'ós'. Xavier Calzada, a un blog en línia, ens explica que fa molt de temps – diu la llegenda – un ós va raptar a una noia de Prat de Molló i la tingué captiva dins una cova durant molts d'anys. Cada poble, del sud de Catalunya, celebra la festa de diversa manera, però la base principal és que un home es vesteix d'ós i es passeja pels carrers empaitant tothom qui troba, però sobretot les dones. Després una colla de caçadors baixen al poble i maten a l'ós. (Calzada,2019).

El guió de la festa és paral·lel a la rondalla de Joan de l'onso. Explicar perquè a la rondalla se'ns explica com un ós raptà a una noia i la té captiva dins una cova durant molts anys. La dona es queda embarassada de l'ós, i fins que el seu fill no aconsegueix tenir força suficient per a poder llevar la pedra que l'ós els havia posat perquè no fugissin, la dona i el fill no poden escapar. (Calzada, 2019)

Imatge extreta de la pàgina: apliense.xtec.cat

ETIMOLOGIA	Del llatí «ursus»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Tenen un cos molt pesant i una gran mandíbula. Poden arribar a pesar uns 780Kg.
ROL	Agressor
HÀBITAT	Natura; boscos
RELACIONS	Relacions amb els humans negativa
ATRIBUTS	Força i veracitat
LOCALITZACIÓ	Catalunya

Referències:

- “En Joanet de l'Onso” (p.25-55) Tom III *Aplec de Rondalles d'en Jordi d'es Racó*.

SERP

El mot *serp* prové del llatí «sērpens, -ntis». Hi ha diversos tipus de serps que apareixen en el bestiari fantàstic; n'hi ha que tenen un cap antropomòrfic i n'hi ha d'altres que tenen diversos caps (normalment apareixen amb set caps).

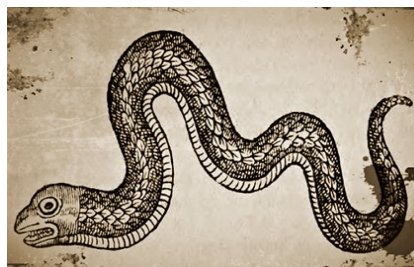
La serp és el símbol per excel·lència del poder infernal. Les serps poden viure dins coves i també són responsables de guardar tresors. És un animal mitològic, guardià de les fonts i els pous de les aigües de la vida i la immortalitat, de tresors fabulosos i d'arbres de la vida. És seductora, astuta i traïdora, a més també és mentidera.

La figura de la serp ja apareixia fa molts de segles. A Occident, en les creences cristianes, el dimoni estava representat amb l'aparença d'una serp.

Tal com diu Teresa Gonzàlez «el seu simbolisme és fonamentalment malèfic i negatiu perquè va ser protagonista del pecat original i va representar el dimoni; també perquè apareix a les escenes del Judici Final com a representació de l'infern i com a personificació del mal.» (Gonzàlez, 2011)

Altres referències que podem trobar és amb l'església catòlica que representa a la Mare de Déu com la Immaculada Concepció, trepitjant una serp tal hi com ho relatava el Gènesi.

«Arriba an es camp de sa serp de set caps, que hi va comparèixer amb tote ses barres obertes, i amb uns siulos que es cabeis s'erissaven» (Alcover, 1993, III:71)

Imatge extreta de la llegenda de la serop de la font d'en Pericot.

ETIMOLOGIA	Del llatí «sērpens, -ntis»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Representada com la serp present a la naturalesa. Pot aparèixer amb un diversos caps.
ROL	Guardiana
HÀBITAT	Coves o el camp.
RELACIONS	Es relacionen amb els humans, generalment de manera negativa.
ATRIBUTS	Poden parlar com els humans
LOCALITZACIÓ	Mallorca

Referències:

- “L'amor de les tres taronges” (p.56-85) Tom III *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Na Filet d'or” (pàg. 18-32) Tom XVIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “La serp de Villafranca” (p.299) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Sa cuca de sa Mola” (p.46) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

SIRENA

El mot sirena prové del llatí «*sīren, -ēnis*». Les sirenes són un tipus de criatura que trobem en l'antiga mitologia grega. Habitualment les sirenes són descrites com a criatures belles però molt perilloses. En la mitologia grega les sirenes eren conegudes per seduir els mariners amb les seves dolces veus, i quan ho feien, els arrossegaven cap a la mort. Les sirenes han estat anomenades per molts d'autors de l'antiga Grècia, possiblement la referència més famosa que coneixem quan parlem de sirenes és la de l'Odissea d'Homer, allà on l'heroi, Ulisses, es troba amb una d'aquestes criatures durant la seva travesia de tornada a casa des de Troia.

L'aparença de la sirena és en forma de dona – de cintura per amunt – i en forma de peix – de cintura per avall –. Són imaginades com a dones joves i belles, amb una llarga cabellera daurada o platejada, adornada de perles, petxines i estrelles de mar.

Tot i que la primera impressió que ens fa veure una sirena és de bona dona, les sirenes són enciseres i traïdores; atreuen els pescadors i mariners amb els seus cants dolcíssims, mentre es pentinen, i duen a aquests pescadors i mariners al naufragi fent derivar les seves naus a remolins engolidors.

«És dona de cinta en amunt i peix de cinta en avall. Es tros que té de dona és de lo més garrut que se sia vist mai, i llavò que té una veu que etcisa i embedaleix qualsevol. Sol anar ran de ses barques, canta qui canta per entretenir i destorbar es mariners en haver-hi turbonada, perquè no estiguen en lo que fan i se'n vagen a fons.» (Alcover, 1995, XXIV: 70)

Un cas especial és la llegenda del peix Nicolau, que forma part de les llegendes de caràcter monitòri. En aquesta llegenda, Nicolau es converteix en peix de cintura per avall, a causa d'una mena de maledicció que la seva mare li digué:

«Això era un al·lot molt caparrut que sempre se'n volia anar a mar. Era més nedador que es peixos; nomia Nicolau. Sa mare un dia, cansada de veure'l tan afectat de tenir en cuiró en remui, tengué sa flaqueza de dir: – Mal tornasses peix!. Què me'n direu? Ell hi tornà de cinta en avall. » (Alcover, 1995, XXIV:71)

Il·lustració d'Anna Ribot-Urbita, al Calendari 2017 de mitologia catalana

ETIMOLOGIA	Del llatí « <i>sīren, -ēnis</i> »
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Figura de dona de cintura per amunt i forma de peix de cintura per avall.
ROL	Agressora
HÀBITAT	El mar
RELACIONS	Relacions amb els humans, generalment de negatives.
ATRIBUTS	Cant dolcíssims, bellesa
LOCALITZACIÓ	Mallorca

Referències:

- “La sirena de la mar” (p.70) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “El peix Nicolau” (p.71) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “La sirena i el peix Micolau” (p.209) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer

UNICORN

Prové del llatí «unicornis». També conegut com a *alicorn*, que és una dissimilació del mot *unicorn*.

Es tracta d'una bèstia amb aparença equina, és a dir, la seva aparença és d'un cavall amb una única diferència: l'unicorn té un corn que li creix enmig del front, entre els dos ulls. Es creu que la seva presència aporta pau i curació.

Els unicorns o alicorns són símbols mitològics que representen la força i la virginitat. Eren considerats com a figures poderoses, especialment per la seva banya o corn que, una vegada triturada i convertida en pols, servia per a moltes finalitats miraculoses, màgiques i medicinals. Els unicorns habiten, sobretot, en boscos temperats.

Segons la tradició, els unicorns tenen un gran sentit intuïtiu, poden sentir l'olor dels humans des de molt lluny, a més són capaços de captar els bons sentiments dels humans i només es deixaran veure i tocar per aquells qui tinguin esperit noble. Per contra, poden atacar a aquells qui vagin amb intenció de fer-los algun dany, com podem veure a la rondalla *Martí Tacó* de l'Aplec d'Alcover.

«L'homo, perdut de tot, se posa darrera sa soca d'un pi. S'animal, amb sa fua que duia, no es pogué returar; amb sa banyota pega en aquella soca, i la s'hi aficà un forc i mig, i va romandre enrocat. Don Martín se treu un guinavet, i guinavetades a s'animal p'es pits i per sa panxa! Al punt el va tenir mort; li va rompre sa banyota amb una pedra.» (Alcover, 1995, I:46)

Imatge extreta de la pàgina de Mitologia fantàstica:
<http://usuaris.tinet.cat/ffborras/m2/index.htm>

ETIMOLOGIA	De llatí «unicornis»
DESCRIPCIÓ FÍSICA	Aparença d'un cavall amb una banya enmig del front, entre els dos ulls.
ROL	Diversos
HÀBITAT	Bosc temperats
RELACIONS	Es relacionen amb els humans
ATRIBUTS	El corn o banya, ja que serveix per finalitats miraculoses
LOCALITZACIÓ	Mallorca

Referències:

- “Martí Tacó” (p.44-55) Tom I *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

3. Conclusions

L'objectiu d'aquest treball era, des del primer moment de la seva elaboració, fer un petit catàleg d'aquells éssers fantàstics que habiten a les nostres illes, amb la finalitat de donar-los a conèixer a la gent i així fer saber que no cal anar massa enfora, ni molt menys adoptar éssers sobrenaturals provinents d'altres països, per a veure aquest món tan singular que tenim a la nostra cultura.

D'éssers sobrenaturals n'hi ha una gran quantitat a les nostres illes, però en aquest treball m'he centrat en vint-i-dos éssers que, a parer meu, són els més coneguts; àguila, ànima en pena, balena, barruguet, bou, bruixa, cavall, dimoni, dimoni boiet, dona d'aigua, drac, fameliar, fada, follet, gall, gegant, homenet de colzada, negret, ós, serp, sirena i unicorn. Aquests éssers són els protagonistes de moltes rondalles i llegendes que existeixen en el nostre territori. Es poden presentar de maneres distintes segons la rondalla o la llegenda, però també segons el territori.

Així per exemple, a Mallorca podem trobar les dones d'aigua, però en molts altres indrets de parla catalana les podem trobar com encantades, aloges, goges, etc. Igual passa amb els dimonis boiets, que els podem trobar com a fameliars a Eivissa i Formentera, o com a follets, a Menorca. Un altre exemple seria el drac, que a la majoria de rondalles i llegendes de les Balears el trobarem referenciat com a drac, però hi ha algun cas on no es parla de drac, sinó de cuques, com és el cas de “Sa Cuca de sa Mola”. L'ós també és un cas especial, ja que es tracta d'un ésser important, però que en les rondalles de les Balears no sol aparèixer més que en una rondalla “En Joanet de l'Onso”, aquest animal és més freqüent en la part de Catalunya.

L'anàlisi que he dut a terme de cada un dels éssers fantàstics ha estat, bàsicament, basant-me en set punts; l'etimologia de la paraula, la descripció física de l'ésser, ja que a vegades es poden trobar de distinta manera, el rol que segueixen, és a dir, que acostumen a fer a les rondalles o llegendes, l'hàbitat en què viuen, les relacions que mantenen, on la majoria dels éssers poden mantenir relacions amb els humans – positives o negatives –, els atributs principals de cada un d'ells; com el corn de l'unicorn, la força dels gegants, els cants de les sirenes, la bellesa de les dones d'aigua, etc., i, finalment, la localització (Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera).

Els éssers fantàstics analitzats en aquest treball conserven algunes característiques heretades de la cultura grecoromana. Les sirenes són el cas més fàcil de relacionar, ja que tothom coneix el famós mite d'Ulisses, d'Homer.

«Primero llegarás a las Sirenas, las que hechizan a todos los hombres que se acercan a ellas. Quien acerca su nave sin saberlo y escucha la voz de las Sirenas ya nunca se verá rodeado de su esposa y tiernos hijos, llenos de alegría porque ha vuelto a casa; antes bien, lo hechizan éstas con su sonoro Canto sentadas en un prado donde las rodea un gran montón de huesos humanos putrefactos, cubiertos de piel seca.» (Cant XII. Traducció de José Luís Calvo Martínez)

Un altre exemple clar és la serp, que ja ens apareixia al mite d'Heracles. Heracles s'hagué d'enfrontar a una serp de nou caps per un càstig que Hera li havia posat:

«Se trataba de una especie de dragón gigantesco con nueve cabezas que vivía en el pantano y que, mientras esperaba encontrarse con Heracles, se dedicaba a extinguir la vida animal y humana de la región.» (Viladevall;Llacay, 2006:61)

Altres exemples que provenen de la cultura grecoromana són el cavall, que es podria relacionar amb el cavall pegàs, que era el cavall de Zeus.

«El cavall alat nascut de la sang de Medusa era un cavall blanc, molt elegant amb unes grans ales, i el més important de tot és que era un cavall indomable, a més de tenir una mena de do, ja que cada lloc on el trepitjava feia que de la seva petjada en sorgís aigua.» (Espinosa, 2012)

O també els gegants, que es podrien relacionar amb els ciclops de la mitologia grega, tot i que els gegants que hi apareixen tenen un sol ull enmig del front, tret que en les rondalles i llegendes de les nostres illes no apareix.

«En la mitología griega, a los cíclopes se los describe como gigantes de un solo ojo en medio de la frente, poseedores de un carácter hostil y una naturaleza malvada. Algunos de ellos personificaban fenómenos atmosféricos como la tormenta, el trueno, el rayo, y otros eran constructores y artesanos.» (Squiripa, 2008)

Com podem veure el món de la tradició va ser recreat en textos d'autors grecs i llatins que ja narraven aventures d'herois i, també, un complex entremat de relacions entre els déus de l'Olimp. Altres narracions antigues són les dels autors medievals, que escrivien

llarguíssimes novel·les de cavalleries i també delicats *lais* francesos, replets de fades, dracs i meravelles. (Valriu, 2007)

A partir del moviment del romanticisme es va desvatllar l'interès per la recollida de material de literatura oral; rondalles, llegendes, romanços, etc. Són molts els autors que han anat recorrent territoris recollint històries i narracions de la nostra terra. Joan Amades, per exemple, és un dels folkloristes més conegut del nostre país i un gran referent dels estudis de folklore de Catalunya. Però en aquest cas, el treball està enfocat a les illes Balears, i tot i que són molts els autors balearics que han anat recollint aquestes historietes, m'he centrat sobretot en tres: Mossèn Antoni M. Alcover (Mallorca), Joan Castelló Guash (Eivissa) i Andreu Ferrer Ginart (Mallorca).

Mossèn Antoni M. Alcover va recollir més de quatre-centes rondalles recorrent els pobles de Mallorca. Aquestes rondalles es començaren a editar el 1886 fins avui dia, i han estat traduïdes a alguns idiomes com l'alemany, el francès, el castellà, el romanès, el txec i el rus. Amb aquesta recollida de rondalles Alcover figura entre els primers folkloristes europeus, al costat dels Germans Grimm i d'Andersen.

Joan Castelló Guash va ser un folklorista molt important, sobretot a Eivissa, tot i que la seva tasca com a folklorista no només destacà a Eivissa sinó a totes les Pitiüses. És autor de grans obres de recopilació de rondalles eivissenques: *Rondaies eivissenques* (1953) i *Rondaies d'Eivissa* (1955).

Andreu Ferrer Ginart no se centrà tant en les històries de Mallorca, sinó de Menorca. Durant la seva estada a Menorca va anar recollint una sèrie de materials folklòrics, amb l'objectiu de deixar constància de la literatura popular menorquina. El material que va recollir va donar lloc a una de les obres més conegudes entre els menorquins, es tracta de *Rondaies de Menorca*, que es publicà el 1914. Anys més tard, publicà una altra gran obra on recollia algunes de les llegendes que existeixen a les illes Balears, *Llegendes de les Balears* (2009).

Com he dit abans, el propòsit inicial d'aquest treball era fer una mena de recopilació dels éssers fantàstics que habiten a les nostres illes, amb l'objectiu d'ajudar a fer que les llegendes i les rondalles que tenim a les illes Balears deixin de ser un misteri per els habitants illencs, a més de donar a conèixer aquest món fantàstic que ens envolta.

El resultat de la meva recerca ha esdevingut una experiència que m'ha enriquit personalment. A mesura que anava fent el treball m'he adonat que he après molt més del que

esperava. Cal dir, però, que no ha estat una tasca fàcil, ja que d'alguns éssers fantàstics se'n troba molt poca informació. Aquest treball, però, m'ha fet descobrir un món fantàstic, un món que sabia que existia, però del qual gairebé en sabia res.

4. Bibliografia

ALCOVER, Antoni M. (1990-1996). *Rondaies mallorquines d'en Jordi des Racó*. Editorial Moll. Palma de Mallorca.

BRUNEL, Pr P. (1988) *Dictionnaire des mythes littéraires*. Éditions du Rocher. Jean-Paul Bertrand Éditeur.

CALZADA, X. (2019) *La festa de l'ós de Prats de Molló*. [En línea]
<http://www.xavicalzada.com/?p=9113>

CAMPS, Francesc (1918). *Folklore Menorquí. De la pagesia*. Tom II. Edició i pròleg a cura de Francesc Florit Nin. Col·lecció Capcer. Maó.

CANYELLES, Xavier (2013). *Fauna fantàstica Mallorquina. Criptozoologia, bestiari folklòric i creences populars*. Edició: Mallorca fantàstica editors. Mallorca.

CASANOVA, J. i CREUS, J. (1998) *Els petits éssers fantàstics: inventari i recerca sobre l'origen del llegendari*. Revista d'etnologia de Catalunya.

CASTELLÓ, J (1993) *Barruguets, fameliars i follet*. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa.

FERNÁNDEZ, E (2015) *Mundo esotérico y paranormal*. [en línea]
<https://www.mundoesotericoparanormal.com/djinns-genios-entidades-demoniacas/>

FERRER i Ginart, Andreu (2009). *Llegendes de les Balears*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.

FERRER i Ginart, Andreu (1974). *Rondaies de Menorca*. Dirigit per Andreu i Lluís Casasnovas Marquès i Germà Coll Mesquida. Col·lecció «Ahir i Avui» de l'Ajuntament de Ferreries. Edicions Nura. Menorca.

GONZÁLEZ , T i ALERT, F. *El bestiari ocult del MNAC*. [en línea]
https://www.museunacional.cat/sites/default/files/bestiariocultmnac_1.pdf

HOMERO. *Odisea* Text Complet. Edicions Catedra, Madrid. Traducció de Jose Luís Calvo Martínez, Catedràtic de Filologia Grega, Universitat de Granada, Espanya.
[En línea] <https://www.apocatastasis.com/odisea-homero.php>

JEAN, G. (1981); *Le pouvoir des contes*, Casterman, París.

MACABICH, Isidoro (1967). *Historia de Ibiza*. Tom IV. Editorial Daedalus. Universitat de Winsconsin. Madison.

MUNAR, F. (2011) “El dimoni a la nostra cultura” dins *Diario de Mallorca*. Gener del 2011.
[En línea] <https://www.diariodemallorca.es/part-forana/2011/01/12/dimoni-nostra-cultura/635525.html>

ORIOI, C (2002) *Introducció a l'etnopoètica*. Col·lecció Antines. Cossetània edicions.

POYATOS, Juan (2000). *Leyendas del mar balear*. Editorial Moll. Mallorca.

PUJOL, Josep M (2013). *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol*. Edició a cura de Carme Oriol i Emili Samper. Publicacions Universitat Rovira i Virgili. Tarragona.

SALVADOR, Lluís [Arxiduc] (1996) *Rondaies de Mallorca*. Pròleg de Vicent Jasso Garau. Introducció de l'Arxiduc de les edicions alemanyes de Wirzburg, 1895 i 1896. Editorial El pou de la lluna. Barcelona.

SOLER, J.(1998). *Enciclopèdia de la Fantasia Popular Catalana*. Editorial Barcanova. Barcelona.

SOLER, J. I PUBILL, R. (2014) *Les bruixes es pentinen. Mitologia i realitat de la bruixeria catalana*. Raval Edicions SLU, Pòrtic. Barcelona.

SQUIRIPA, A (2008) *Cíclopes, los gigantes mitológicos*. [en línea]

<https://www.printfriendly.com/p/g/WNAqXC>

VILADEVALL.M; LLACAY.T (2006) *Héroes y heroínas. Los favoritos de los dioses*. Edició Camaleón. Barcelona.

VIOLANT, R. (1990) *La rondalla i la llegenda*. Editorial Alta Fulla. Barcelona.

5. Annexos

LOCALITZACIÓ ÉSSERS FANTÀSTICS

1. Fameliars

- “Sa Casota” (p.53-56) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es fameliar de Balansat” (p.57-60) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es d'es pescador” (p.61-63) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es dos fameliars” (p.64-66) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)

2. Barruguets

- “Es xorrac” (p.7-11) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1) 993)
- “Es barruget” (p.12-17) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Sa geneta i es barruget” (p.18-22) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Un que no hi volia creure” (p.23-27) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es de ca na Pujola” (p.28-29) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es d'es cocons” (p.30-31) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es de corona” (p.32-33) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es dos barruguets” (p.34-38) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es de vila” (p.39-40) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es de ca na Serània” (p.41-42) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Roda, roda, barruget” (p.43-45) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es d'es capellà” (p.46-47) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es d'es soldats” (p.48-49) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)

3. Follet

- “Es follet” (p.70-76) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “En Pere de Baràfia” (p.77-79) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es Jai Rieró” (p.80-84) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es bruixot” (p.85-86) . *Barruguets, Fameliars i Follet* J. Castelló (1993)
- “Ses farinetes” (p.87-94) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “S'al·lot de bordo” (p.95-101) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)
- “Es patró de Xàvega” (p.102-106) *Barruguets, Fameliars i Follet*. J. Castelló (1993)

4. Bruixes

- “La bona Reina i la mala cunyada” (p.104-126) Tom XII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Sa cusseta negra i es moix negre” (p.136) Tom V *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “En Joan Gol·let d'es puig de Bon any i una bruixa des Pla de Sant Jordi” (p.148-149) Tom V *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Sa cova de na Joana” (p.132) Tom V *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

5. Fades

- “S'aigo ballant i es canariet parlant” (p.87-104) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “S'hereu de sa corona” (p.73-86) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Na Magraneta” (p.80-92) Tom I *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “La fada Morgana” (p.17-24) Tom XI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “La fada Morgana” (p.319) *Historia de Ibiza*

6. Gegants

- “En Juanet i es gigant” (p.20-33) Tom XVII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Com va esser que es va fer es Puig de Randa” (p.22) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “L'amor de les tres taronges” (p.56-85) Tom III *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Na Tricafaldetes” (p.31-54) Tom XIX *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “En Pere Poca-por” (p.127-148) Tom VII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “S'aigo ballant i es canariet parlant” (p.87-104) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Una gírgola que dugué coa” (p.68-95) Tom XI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Els tres germans i es nou gegants” (p.107-117) Tom I *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Un geperut i un gigant” (p.44-48) Tom IV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “La reina banyuda” (p.25-38) Tom XI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Sa coeta de na Marieta” (p.129) Tom X *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Tres germanes i un gegant” (p.127) Tom XVIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Es gigant de s'Ermita” (p.132-138) Tom XII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Es macolí des gegant” (p.225) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “La sopegada del gegant” (p.226) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “El pedrolí des gegant” (p.227) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Sa rondaia des falistracos” (p.48-50) *Rondaies de Mallorca* Arxiduc Lluís Salvador

7. Dimonis

- “¿Val més matinejar que a missa anar?” (p.5-24) Tom III *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “En Pere Catorze” (p.56-78) Tom VIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “S'anellet” (p.59-104) Tom XVIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Na Blancaflor” (p.63-81) Tom XIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

8. Homonets de colzada:

- “Es castell d'iràs i no tornaràs” (p.49-91) Tom VII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Mestre Nadal de sa placeta del Socós” (p.76-80) Tom XVII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Na Juana i la fada Mariana” (p.37-45) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “S'homonet com un gri” (p.63-67) Tom XIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

9. Negrets:

- “Es negret de sa Coma” (p.28) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Sa llampria meravellosa” (p.7-56) Tom VIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Es negret” (p.59-72) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Es negret de Sa Coma” (pàg.77) *Rondaies de Mallorca*. Arxiduc Lluís Salvador

10. Dona d'aigua

- “L'amo en Biel Perxanc i la dona d'aigua” (p.79-84) Tom V *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “La dona d'aigua” (pàg.67) *Rondaies de Mallorca*. Arxiduc Lluís Salvador

11. Sirenes

- “La sirena de la mar” (p.70) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “El peix Nicolau” (p.71) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “La sirena i el peix Micolau” (p.209) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer

12. Dracs i cuques

- “En Martí Tacó” (p.44-54) Tom I *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Es dos bessons” (p.65-76) Tom XXI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Es gallet, s'anyellet, sa godineta i es drac” (p.125-137) Tom XVII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Es murterar del rei de França” (p.105-116) Tom XXII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “En Joanet de l'Onso” (p.25-55) Tom III *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*

13. Galls

- “Es gall de foc de Son Bru” (p.45) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Lo que diuen es galls en cantar” (p.79) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Sa coveta del Gall de foc” (p.213) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer

14. Serps

- “L'amor de les tres taronges” (p.56-85) Tom III *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Na Filet d'or” (pàg. 18-32) Tom XVIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “La serp de Villafranca” (p.299) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Sa cuca de sa Mola” (p.46) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

15. Dimonis boiets

- “Els boiets del Comte Mal” (p.49) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Els boiets de son Martí” (p.219) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Sa font de s'Auzina” (p.220) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Els boiets demanen feina” (p.221) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Els boiets dets Armàrits” (p.222) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “Es dimonis boiets de San Martí” (pàg.65-66). *Rondaies de Mallorca*. Arxiduc Lluís Salvador.
- “Els dimonis boiets de Mainou” (pàg.119) Tom XXIV *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*
- “Una madona que enganà el dimoni” (p.43-52) Tom XIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*

16. Bou

- “El bou flamejant” (p.214) *Llegendes de les Balears* A. Ferrer
- “En Joanet de l'Onso” (p.25-55) Tom III *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Sa por de sa Bufera” (pàg.82) *Rondaies de Mallorca*. Arxiduc Lluís Salvador

17. Unicorn

- “Martí Tacó” (p.44-55) Tom I *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

18. Cavall

- “S'animalet verd” (p.33) *Rondaies de Menorca* d'Andreu Ferrer Ginart
- “Na Dent d'or” (p.120-143) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “Es cavallet de set colors” (p.5-26) Tom VI *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

19. Ànimes en pena

- “Aparicions del Comte Mal” (pàg 55-57). *Llegendes de les Balears*. Andreu Ferrer i Ginart.

20. Ós

- “En Joanet de l'Onso” (p.25-55) Tom III *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

21. Balena

- “El fii del pescador (p.58-84)” Tom II *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.
- “La mare Baleneta” (pàg.79-113) Tom VIII *Aplec de Rondaies d'en Jordi d'es Racó*.

22. Àguila

- “Es castell d'Iràs i no Tornaràs” (p.49-91) Tom VII *Aplec de Rondaies de Jordi d'es Racó*.